

el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv İsimli Eser Bağlamında İbn Hişâm'ın Bazı Mansûb
Kelimleri Ele Alma Metodu

Ibn Hisham's Method of Handling Some Mansûb Words in the Context of al-Masâilu's-seferiyye fi'n-naḥv

Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU

Dr. Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and
Rhetoric
Van, Turkey

muhammed_yyu@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3894-2231>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Ocak / January 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2022

Sayı / Issue: 28 **Sayfa / Pages:** 249-265

Atıf / Cite as: Hakçioğlu, Muhammed Meşhud. “*el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* İsimli Eser Bağlamında İbn Hişâm'ın Bazı Mansûb Kelimleri Ele Alma Metodu [Ibn Hisham's Method of Handling Some Mansûb Words in the Context of *al-Masâilu's-seferiyye fi'n-naḥv*]”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 28 (June 2022), 249-265.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1060908>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Dil, bir kültürün aktarılmasında ve anlaşılmasında önemli bir etkidir. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca toplumlar, dillerini bozulmalardan ve yanlışlardan korumak için birçok ilmi çalışma yürütmüştür. Arapçanın Kur'an dili olması hasebiyle bu dile büyük teveccüh gösterilmiştir. İslamiyet'in Arap Yarımadasından çıkıp diğer milletlere ulaşması, Arap olmayan milletlerin Arapların içine karışması ve bunun neticesinde Arap dili kullanımında hataların ortaya çıkmaya başlamasından ötürü bazı dil bilginleri nahiv ilminin tespit ve tedvini hususunda çalışmalar ortaya koymuşlardır. İslam medeniyetinin doğuşundan günümüze kadar sayısız âlim yetişmiş olup bu âlimler, dinî ilimlerde olduğu gibi Arap dili alanında da çok sayıda kitap telif etmişlerdir. Te'lif edilen bu eserler, dilin hatadan korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Birçok eserle bu gayeye katkıda bulunan ve adından söz ettiren âlimlerden biri de İbn Hişâm el-Ensârî'dir. İbn Hişâm, tefsîr, hadîs ve fıkıh gibi birçok ilimde söz sahibi olmakla birlikte özellikle nahiv ve dil alanında önemli bir şöhreti elde etmiştir. Birçok âlim kendisinin, sonraki âlimlerin ulaşmak için çabalayıp da ulaşamadığı bir seviyeye ulaştığını, Arapçada ders arkadaşlarını ve hatta hocalarını geride bırakacak seviyede bilge biri olduğunu rivayet etmiştir. Ayrıca nahiv ilmindeki derinliğini, kabul etmediği görüşlere yaptığı eleştirilerle, yapmış olduğu tercihlerle ve ortaya koymuş olduğu özgün fikirleriyle perçinlemiştir. İbn Hişâm'ın basılmış eserlerinin yanı sıra, sayısı tam olarak bilinmeyen çok sayıda mahtût eseri vardır. Bununla birlikte kendisine nispet edildiği halde ona ait olmayan eserler de vardır. Te'lif etmiş olduğu eserlerden biri de bazı kelimelerin i'râbını yapmış olduğu *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* isimli risâlesidir. Bu eserde; *faḍlen* (فَضْلًا), *luḡaten* (لُغَةً), *ḫilâfen* (خِلَافًا), *eyḍan* (أَيْضًا) ve *helumme cerran* (عَلْمُجَرًّا) ifadelerindeki mansûbluk yönünü eleştirel bir bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Zira her dilde olduğu gibi Arap dilinde de tam olarak anlaşılamayan, anlaşılması için çaba ve emek sarf etmeyi gerektiren kelimeler, lafızlar bulunmaktadır. Bu lafızlar kimi zaman kendi içerisinde garipten kimi zaman bir terkip içinde i'râb bakımından gariptir. İbn Hişâm, bu kelimeleri tahlil ederken birçok dil bilgininin konu hakkındaki görüşlerini de zikretmiş, Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiiirden delil getirmiştir. Risâlenin girişinde kendisinin yolculukta olduğunu ve arkadaşlarının kendisinden bazı kelimeleri açıklamasını istediğini ifade ederek eseri kaleme alma sebebini ortaya koymuş ve bu kelimelerin i'râbının problemlili olduğunu açıkça beyan etmiştir. Zira Arapçada bir i'râb alâmetinin birden fazla öğeyi göstermede ortak kullanılması kelimenin konumunu, dolayısıyla da cümlenin anlamını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bir kelimenin cümle içerisindeki konumu, kelimenin sonunda var olan alâmetlerle belirlendiğinden ve bu alâmetlerin her zaman kelimenin konumuna açıkça delalet etmemesinden ötürü bazen karışıklık meydana gelmekte ve kelimenin konumu tam olarak bilinmemektedir. Bir kelimenin manası, cümle içindeki konumuna göre değişebilmektedir. İbn Hişâm da bu eserinde muğlak ve kapalı bazı ifadeleri i'râb açısından açıklamaya çalışmıştır. Yorum, açıklama, seçim ve tercihleriyle her zaman kabul gören İbn Hişâm, kendisinin Arap dili ve gramerinin önderleri arasında bulunduğunu ispat etmiştir. Bu çalışmamızda İbn Hişâm'ın şahsi ve ilmi hayatı hakkında kısa bir bilgi verilecek, ardından eserin içeriği, metodu ve eserde ele alınan kelimeler sırasıyla incelenecektir. Bu itibarla çalışmanın bir nebze de olsa bilim camiasına faydalı olacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, İbn Hişâm, el-Mesâilu's-Seferiyye, İrâb, Problem.

Abstract

Language is an important factor in the transfer and understanding of a culture. That is why throughout history, societies have carried out many scientific studies to protect their languages from corruption and mistakes. Since Arabic is the language of the Qur'an, great favor has been shown to this language. Some linguists have carried out studies on the determination and compilation of nahw science because of the spread of Islam from the Arabian Peninsula to other nations, the mixing of non-Arab nations with the Arabs, and as a result, errors in the use of the Arabic language. From the birth of the Islamic civilization to the present day, countless scholars have been trained, and these scholars have written many books in the field of Arabic language as well as in religious sciences. These copyrighted works played an important role in protecting the language from error. One of the scholars, who contributed to this goal with many works and made a name for himself is, Ibn Hisham al-Ansari. Although Ibn Hisham had a say in many sciences such as tafsir, hadith, and fiqh, he had an important reputation, especially in the field of syntax and language. Many scholars have narrated that he reached a level that later scholars could not reach, and that he had a scholarly personality that surpassed his classmates and even his teachers in Arabic. In addition, he riveted his depth in the science of nahw with his criticisms of the views he did not accept, the choices he made, and the original ideas he had put forward. In addition to his published works, Ibn Hisham has many written works, the exact number of which is unknown. However, there are also works that were mistakenly attributed to him. The booklet *al-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* is one of the works he wrote, in which he made the i'râb of some words. He tried to explain the mansub aspects of the expressions like Faḍlen (فَضْلاً), Luġaten (لُغَةً), Ḥilâfen (حِلَافًا), Eyḍan (أَيْضاً) and Helumme cerran (هَلْمَجْرًا) from a critical point of view. Because, as in every language, there are words and phrases in the Arabic language that cannot be fully understood and require effort to be understood. While these words are sometimes strange in themselves, sometimes they are strange in terms of i'râb in a combination. While analyzing these words, Ibn Hisham also mentioned the views of many linguists on the subject and brought evidence from the Qur'an, hadith, and poetry. In the introduction to the treatise, he stated that he was on a journey and that his friends asked him to explain some words, and he revealed the reason for writing the pamphlet and clearly stated that the interpretation of these words was problematic because the common use of a sign in Arabic to show more than one element can affect the position of the word and thus the meaning of the sentence. When the position/i'râb of a word differs, its meaning also changes. In this work, Ibn Hisham also tried to explain some vague and obscure expressions in terms of i'râb. He proved that he is among the leading scholars of Arabic language and grammar, as his comments, explanations, choices, and preferences are widely accepted in the field. In this study, brief information about Ibn Hisham's personal and scientific life will be given, and then the content of the work, its method, and the words discussed in the work will be examined respectively. In this respect, it is hoped that the study will be beneficial to the scientific community.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn Hisham, *al-Mesâilu's-seferiyye*, İrâb, Problem.

Giriş

Dil, insanoğlu için en önemli iletişim aracıdır. İhtiyaçlarını tek başına karşılayamayan insanoğlu dil aracılığıyla başkalarından yardım almak zorundadır. Ancak dil, yalnızca bir iletişim aracı olarak kalmayıp aynı zamanda bir milletin inancını, kültürünü, hayat anlayışını, yaşam tarzını ve düşünme biçimini yansıtan bir ayna konumundadır. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de bu dili konuşan insanların düşünce yapısı, inanç ve kültür özelliklerini görmek mümkündür.

Arap gramerinin önemli terimlerinden olan ve cümle içerisindeki konumlarına göre kelimelerin sonlarında meydana gelen hareke veya harf değişiklikleri olarak adlandırılan *i'râb*, cümlelerin hangi yargıları ifade ettiğini belirlemede başat rol oynayan bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm açısından bakıldığında bu olguyu önemli kılan husus, bir kelimenin *i'râb*'ının birkaç ihtimale açık olmasıdır. Arapçada bir *i'râb* alâmetinin birden fazla öğeyi belirlemede ortak kullanılması kelimenin konumunu, dolayısıyla da cümlenin anlamını etkileyebilmektedir. Bu durum âyetler için de söz konusudur. Zira âyetteki bir kelimenin farklı *i'râb* ihtimaline sahip olması anlamı etkileyen unsurlardan birisidir. Bununla birlikte her dilde olduğu gibi Arap dilinde de mecazî ifadeler, kapalı cümleler, müphem lafızlar bulunmaktadır. İbn Hişâm el-Ensârî (öl. 761/1360) de nahiv ilminde birçok eser te'lif eden, eserlerinde kapalı ve muğlak ifadeleri açıklamaya çalışan mümtaz bir şahsiyettir. Bu konuda kaleme aldığı eserlerden biri de isminden de anlaşılacağı üzere yolculuktayken yazmış olduğu *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* isimli risâlesidir. İbn Hişâm bu eserinde insanların çokça kullandığı fakat *i'râb* hususunda birçok ihtilafın bulunduğu bazı ifadeleri ele almış ve kendisine göre doğru *i'râb* yönünü ortaya koymuştur. Eser bu yönüyle önemlidir ve bilim camiasına tanıtılması gereken çalışmalardandır. Ayrıca İbn Hişâm'ın, bu kelimelerin *i'râb* hususunda kendi ifadesiyle¹ farklı yerlerde ve eserlerde ortaya konulmuş görüşleri bir yerde toplayıp eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesi eser için bir yenilik olarak görülebilir. Bu çalışmada öncelikle İbn Hişâm'ın şahsi ve ilmi hayatı hakkında kısa bir bilgi verilecek ardından da eserin içeriği, metodu ve eserde ele alınan kelimeler incelenecektir.

¹ Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv*, thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1983), 40.

1. İbn Hişâm'ın Şahsi ve İlmi Hayatı

İbn Hişâm el-Ensârî, 708/1309 tarihinde Kahire'de doğmuş olup tam ismi; Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm'dır. Künyesi; İbn Hişâm ve Ebû Muhammed, lakabı ise Cemâluddîn'dir. Kabilesine nispetle el-Ensârî, el-Hazrecî; yaşamış olduğu yere nispetle el-Mısırî; fikhî mezhebine nispetle el-Hanbelî; meşhur olduğu ilme nispetle en-Nahvî nispetleriyle tanınmaktadır. İbn Hişâm, 761/1360 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.²

İbn Hişâm, doğumundan vefatına kadar geçen yaklaşık elli üç yıllık sürenin çoğunluğunu dönemin kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olarak kabul edilen Kahire'de geçirmiştir. İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib* isimli eserindeki açıklamalarından anlaşıldığına göre, kendisinin Mekke ve Mısır'da da bir müddet kaldığı anlaşılmaktadır.³

İbn Hişâm'ın eğitim gördüğü hocalarına baktığımızda; Arapçayı Şihabuddîn Abdullatif b. Murahhal (öl. 744/1343), İbnu Serrâc (öl. 747/1346), Tâcuddîn Fâkihânî, (öl.731/1331) ve Tâcuddîn Tebrîzî'den (öl. 746/1345) okuduğunu görmekteyiz. Ebû Hayyân el-Endelüsî'den (öl. 745/1344) Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (öl. 609) divanını okumuştur. Mısır'ın meşhur âlimlerinden Şâfi'î fakîhi ve muhaddis olan Tacûddîn et-Tebrîzî'den hadis ve Şâfi'î fıkhu öğrenmiş ve Tâcûddîn el-Fâkihânî'den onun *Şerhu'l-İşâre* adlı eserini ders almıştır. İbn Cemâ'a'dan (öl. 733/1333) ders dinlemiş ve yine ondan Muhammed eş-Şâtîbî'nin (öl. 590/1333) manzûm eseri olan *eş-Şâtîbiyye*'yi rivayet etmiştir.⁴

İbn Hişâm tefsîr, hadîs ve fıkıh gibi birçok ilimde söz sahibi olmakla birlikte özellikle nahiv ve dil alanında önemli bir şöhrete sahiptir. Birçok âlim kendisinin, sonraki âlimlerin ulaşmak için çabalayıp da ulaşamadığı, Arapçada ders arkadaşlarını ve hatta hocalarını bile geride bırakan bir âlim olduğunu rivayet etmiştir.⁵

² Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-nuḥât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/69; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi meḥâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998), 1/276; Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir Arnâud Mahmûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992), 8/330; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Duraru'l-kâmine fi 'ayâni'l-mieti's-sâmine* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 2/308-309; Ebû Ğays Muhammed Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/147.

³ Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, thk. Mâzin el-Mubârek vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1979), 1/12.

⁴ el-Askalânî, *ed-Duraru'l-kâmine fi 'ayâni'l-mieti's-sâmine*, 3/178-179; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, 1/277; Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 08 Ocak 2022).

⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-nuḥât*, 2/69; el-Askalânî, *ed-Duraru'l-kâmine fi 'ayâni'l-mieti's-sâmine*, 2/309; Ferhat Arıcı, "İbn Hişâm el-Ensârî'nin el-İ'râb 'An Kavâ'idil-İ'râb Adlı Eserindeki Metodu", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 34; Şehmus Ülker, "İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 368-369.

İbn Hişâm'ın basılmış eserlerinin yanı sıra, sayısı tam olarak bilinmeyen çok sayıda mahtût eseri vardır. Bununla birlikte kendisine yanlışlıkla nispet edilmiş eserler de mevcuttur.⁶ Bu çalışmada İbn Hişâm'ın çokça kullanılan bazı ifadelerin i'râbını ele aldığı *el-Mesâilu's-Seferiyye fi'n-naḥv* isimli eserini inceleyip değerlendirmeye çalışacağız.

2. İbn Hişâm'ın *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* İsimli Eseri

İbn Hişâm'a ait olan bu risâle, birçok isimle tanınmaktadır. Şöyle ki: Londra nüshasında *مَسَائِلُ فِي النَّحْوِ وَأَجْوِبَتِهَا* “*Mesâil fi'n-naḥv ve ecvibetuhâ*” (Nahivdeki bazı meseleler ve cevapları) ismiyle, Berlin ve Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye nüshasında *رسالة في انتصاب لغة وفضلا وخلافا* (Risâle fi'ntiṣabi luġaten, faḍlen, ḥilâfen, eyḍan ve helumme cerran) (Luġaten, faḍlen, ḥilâfen, eyḍan ve helumme cerran ifadelerindeki nasb yönü hususundaki risâle) ismiyle, Tunus'taki Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye nüshasında *رسالة في توجيه النصب* “*Risâle fi tevcihi'n-naṣb*” (Nasb yönünü belirleme hususundaki risâle) ismiyle basılmıştır. Diğer nüshalarda isimsiz olarak basılmıştır. Fakat *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naḥv* ismi diğerlerinden daha meşhur olmuştur.⁷ Bu ismi diğerlerinden meşhur kılan sebeplere bakıldığında Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Buġyetu'l-vu'ât* eserinde, İbnu'l-İmâd'ın (öl. 1089/1679) *Şezerâtu'z-zeheb* eserinde ve diğer terâcim kitaplarında risâlenin, bu isimle zikredildiği görülmektedir.⁸ Ayrıca İbn Hişâm'ın, risâlenin başında kendisinin seferdeyken bu eseri kaleme aldığını söylemesi⁹ risâlenin isminin bu şekilde olduğunu kuvvetlendirmektedir.

2.1. Eserin Konusu

İbn Hişâm bu risâlesinde insanların çokça kullandığı fakat i'râbı hususunda birçok ihtilafın bulunduğu bazı kelimeleri incelemiş ve kendisine göre doğru i'râb yönünü eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu risâlede i'râbı yapılan kelime veya ifadeler, Faḍlen (فَضْلًا), Luġaten (لُغَةً), Ḥilâfen (خِلَافًا), Eyḍan (أَيْضًا) ve Helumme cerran (هَلُمَّ جَرًّا) şeklinde

⁶ Eserlerin neler olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 4-8; Yusuf Sancak, “İbn Hişâm El Ensârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Haziran 1999), 203-209; Yusuf Seller, “Önde Gelen Bir Nahiv Âlimi Olarak İbn Hişâm ve el-Câmi'ü's-Sağîr Adlı Eseri”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 5 (Haziran 2018), 62-67.

⁷ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 9.

⁸ es-Suyûtî, *Buġyetu'l-vu'ât fi ṭabakâti'l-Luġaviyyîn ve'n-nuḥât*, 2/69; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 8/330; İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 9.

⁹ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 11.

olup İbn Hişâm, bu ifadelerdeki nasb durumunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamaları yaparken ileride de görüleceği üzere Basralıların ve Kûfelilerin bu konudaki görüşlerine değinmiş, Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiirlerden kendisine delil getirmiştir. Risâlenin girişinde kendisinin yolculukta olduğunu ve arkadaşlarının kendisinden bazı kelimeleri açıklamasını istediğini ifade ederek eseri kaleme alma sebebini ortaya koymuştur. Ayrıca bu kelimelerin i'râbının problemlili olduğunu açıkça beyan etmiştir. Hatta insanlar nezdinde meşhur olmakla birlikte bazı kelimelerin Arapça olması hususunda şüpheli olduğunu, bazısının açıklamasını hiçbir yerde bulmadığını, bazısının ise yeterli derece tefsir edilmediğini söyleyerek risâlenin önemine dikkat çekmiştir.¹⁰ İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) de *el-Fevâidu'l-'acîbe fi i'râbi'l-kelimâti'l-ğarîbe* isimli risâlesini hazırlarken İbn Hişâm'ın mezkûr eserinden etkilenmiş ve o eserde şerh edilen beş kelimeye bazı kelime veya ifadeleri de ekleyerek toplamda 25 kelimenin tahlilini yapmıştır.¹¹ Dolayısıyla İbn Hişâm'ın, ardından İbn Âbidîn'in çok kullanılan bazı kelimelerin i'râbını ele alması, kendisinin İbn Hişâm'dan etkilenmesini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İbn Hişâm bu eserini te'lîf ederken İbnu'l-Enbârî'nin (öl. 328/940) *ez-Zâhir fi'l-luğâ'sı*, Zeccâcî'nin (öl. 337/949) *Muhtasaru'z-Zâhir'i*, Cevherî'nin (öl. 400/1009) *Şihâhu'l-luğâ'sı*, İbn Sîde'nin (öl. 458/1066) *el-Muħkem ve'l-muħîtu'l-a'zam'ı*, İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (öl. 643/1245) *Şerhu müşkili'l-Vasîṭ'i* ve İbnu'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Emâli'n-naħviyye* isimli eseri gibi birçok kaynaktan alıntı yapmış ve katılmadığı görüşlere itirazda bulunmuştur. Bazen de eser ismi vermeden Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), Sîbeveyhi (öl. 180/796), Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830), İbnu's-Sikkît (öl. 244/858), Zeccâc (öl. 311/923), Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), İbn Cinnî (öl. 392/1002), Zemahşerî (öl. 538/1144), Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267), İbn Usfûr el-İşbîlî (öl. 669/1270), İbn Mâlik et-Tâî (öl. 672/1274) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi bazı dil bilginlerin isimlerini zikretmekle yetinmiştir.¹²

Elimizdeki eser, Hâtem Sâlih Dâmin tarafından edisyon kritiği yapılmış olup 1983/1403 tarihinde Muessesetu'r-Risâle yayınevi tarafından neşredilmiştir ve toplamda 51 sayfadan oluşmaktadır.

¹⁰ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 11.

¹¹ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-'acîbe fi i'râbi'l-kelimâti'l-ğarîbe*, thk. Hâtem Sâlih Dâmin (Beyrut: Dâru'r-Ra'idi'l-'Arabi, 1990).

¹² İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 9-10.

2.2. Eserde İ'râbı Yapılan İfadeler

Yukarıda da zikredildiği üzere risâlede toplam beş tane nasb konumunda bulunan kelimenin i'râbı üzerinde durulmuştur.. Şimdi sırasıyla bu kelimeleri ele alacağız:

2.2.1. Faḍlen (فَضْلًا) Kelimesi

İbn Hişâm, bu kelimeyi şu örnek içinde kullanarak i'râbını yapmıştır:

فَلَانٌ لَا يَمْلِكُ دِرْهَمًا فَضْلًا عَنْ دِينَارٍ “Falan kişi, bir dinarı bırak bir dirheme dahi sahip değildir.”

Bu cümlenin “falan kişinin ne dirhem, ne dinar hiçbir şeye sahip olmadığı” yani dinara sahip olmamasının dirheme sahip olmamasından deha evla olduğu anlamına geldiğini söyleyerek cümleye açıklık getirmiş ve faḍlen (فَضْلًا) kelimesinin sadece nefiyden sonra kullanıldığı ifade etmiştir.¹³

Faḍlen فَضْلًا kelimesinin nasb yönü iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, mahzûf bir fiilin mastarı yani mef'ûlü mutlakı olup fiille beraber önceki nekire kelimenin sıfatı olmasıdır. Kelamın takdiri دِرْهَمًا يَفْضُلُ فَضْلًا عَنْ دِينَارٍ şeklinde olur. İkincisi ise فَضْلًا kelimesinin hâl üzere mansûb olmasıdır. İbn Hişâm, يَفْضُلُ فَضْلًا şeklindeki fiil cümlesinin sıfat olmasının Farisî'den rivayet edildiğini fakat kendisine göre kuvvetli olan sıfat olsa da fiil cümlesinin hâl de olabileceğini söyleyerek Fârisî'nin görüşü dışında yeni bir vecih ortaya koymuştur. Cümlenin hâl olması durumunda ise sâhibu'l-hâl, يَمْلِكُ الْمَلِكُ şeklinde mef'ûlun takdiriyle يَمْلِكُهُ fiilinde mahzûf olan zamirdir. İbn Hişâm, يَمْلِكُهُ fiilinde mansûb konumundaki zamirin دِرْهَمًا kelimesine değil de الْمَلِكُ kelimesine dönmesinin sebebini fiilin hem zahir isme hem de zamirine aynı anda muteaddî olamaması şeklinde açıklamıştır.¹⁴

İbn Hişâm'a göre sâhibu'l-hâl دِرْهَمًا kelimesi de olabilir. Bu durumda nekire olan bir kelimenin nasıl sâhibu'l-hâl olabileceği? sorusuna Sîbeveyhi'ye göre bunun câiz fakat meşhur görüşe göre câiz olmadığını ifade etmiştir. Sadece iki şekilde sâhibu'l-hâlin nekire gelmesi câiz olur. Birincisi, nekire olan kelimenin nefiyden sonra gelmesi, bu durumda umum ifade ettiğinden kendisine hâl alabilir. Buna göre دِرْهَمًا يَفْضُلُ فَضْلًا عَنْ دِينَارٍ cümlesinde nekire

¹³ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 11-12.

¹⁴ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 13; İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-'acibe*, 55.

olan درهماً kelimesi nefiyden sonra geldiği için عَنْ دِينَار cümlesi kendisinin hâli olabilir. İkincisi ise nekireden sonra gelen kelime veya cümlenin sıfat olmasının zayıf veya mümteni olmasıdır. Buna şu âyet örnek olarak verilebilir:

“Yahut harap olmuş bir köye uğrayan kimsenin durumu gibi.”¹⁵ أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ

Zira bu âyette هِيَ خَاوِيَةٌ cümlesi başına vâv harfini aldığı için nekire olan قَرْيَةٍ kelimesinden sonra gelmesine rağmen sıfat olamaz. İbn Hişâm, görüşlerini ifade ederken Zemahşerî, Ebû Hayyân ve İbn 'Uşfûr'un görüşlerine yer vermiş ve katılmadığı görüşlere cevap vermiştir.¹⁶

İbn Hişâm لا يَمْلِكُ دِرْهَمًا فَضْلًا عَنْ دِينَار cümlesinin ne anlam ifade ettiği hususunda da risâlesinde geniş bir yer ayırmış, murâd edilen manayı ifade etmesinin zor olduğunu söylemiştir. Bu konudaki görüşleri ortaya koyduktan sonra görüş sahiplerini eleştirmiş ve kendisine göre bu cümlenin normalde iki cümleden oluştuğunu, fakat ikinci cümlede çok hazif olduğu için birinci cümleye dâhil olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki: bu cümle أَمْ يَمْلِكُ فُلَانٌ “Falan kişi dinara sahip mi?” şeklinde soru soran kişinin veya فُلَانٌ يَمْلِكُ الدِينَارَ “Falan kişi dinara sahiptir.” şeklinde bir haberi veren kişinin cevabı konumundadır. Cevap veren kişi ilk başta فُلَانٌ يَمْلِكُ الدِرْهَمَ “Falan kişi dirheme sahip değildir.” cümlesini kullanır ardından da dinara sahip olmadığını söyler. İkinci cümleden fiil hezfedilmiş ve geriye kalan عَنْ دِينَارِ ifadesi birinci cümleye dâhil olmuştur. Böyle bir cümle kullanmanın amacı kişinin az olan şeye sahip olmaması nedeniyle daha çok olana sahip olmasının imkânsızlığını ortaya koymaktır. Yani falan kişi dirheme sahip değilken dinara nasıl sahip olabilir?¹⁷

Sonuç itibariyle عَنْ دِينَارِ cümlesini şu şekilde i'râb etmemiz mümkündür: فُلَانٌ: mübteda, لا: nefiy harfi olduğundan i'râbta mahalli yok, يَمْلِكُ: muzari fiil, mübtedaya dönen faili cevâzen müstetir هو zamiri, دِرْهَمًا: mef'ûl bih, فَضْلًا kelimesi ise ya mahzûf olan يَمْلِكُ fiilin mef'ûlü mutlakı, فَضْلًا فَضْلًا cümle olarak دِرْهَمًا kelimesinin sıfatı olur, ya da فَضْلًا kelimesi hâl konumundadır. Sâhibu'l-hâl de دِرْهَمًا kelimesidir. Sâhibu'l-hâlin nekire gelmesi

¹⁵ Bakara Süresi, 2/259.

¹⁶ İbn Hişâm, el-Mesâilu's-seferiyye, 13-15.

¹⁷ İbn Hişâm, el-Mesâilu's-seferiyye, 19-20.

nefiyden sonra geldiğinden ötürü câiz görülmüştür. عَنْ دِينَار: câr ve mecrûr فَضْلاً kelimesine müteallık olur.

2.2.2. Luğaten (لُعَّةً) Kelimesi

İbn Hişâm, bu kelimeyi şu cümle içinde kullanarak örnek vermiştir: الإِعْرَابُ لُعَّةً: البَيَانُ “İrâb lüğatte beyan/açıklamak demektir.” ardından bu kelimenin írâbı hususunda birkaç vechin düşünüldüğünü zikretmiştir. Bu vecihlerden en yakın olanı ise şudur: cümledeki لُعَّةً kelimesi harfi cerin hazfedilip kelimenin mansûb kılınmasıdır yani “mansûbun bi nez’îl-hâfid” kabilindedir. Kelamın takdiri اللُّعَّةِ البَيَانُ فِي الإِعْرَابِ şeklinde olur. Fakat İbn Hişâm’a göre bu írâb iki yönüyle sorunludur. Birincisi, bu gibi cümlelerde “mansûbun bi nez’îl-hâfid” olgusu kıyâsî değildir. İkincisi ise لُعَّةً kelimesi bu gibi cümlelerde devamlı nekire olarak kullanılıyorken “mansûbun bi nez’îl-hâfid” durumu söz konusu olsaydı marife olarak mansûb olması gerekirdi. Ayrıca bazılarına göre eğer kelamın takdiri bu şekildeyse câr – mecrûr’un tealluk edeceği bir âmilin olması gerekir ki âmil de yoktur ve harfi cerin hazfedilip kelimenin mansûb kılınması orada bir âmilin bulunmasına bağlıdır. Fakat cümlede mutaallak veya bir âmil olmadığından “mansûbun bi nez’îl-hâfid” olduğu söylenemez. İbn Hişâm ise şayet böyle olması durumunda الإِعْرَابُ فِي اللُّعَّةِ البَيَانُ şeklinde bir cümlenin câiz olamayacağını söyleyerek karşı çıkmıştır. Ona göre bu cümledeki câr-mecrûr mukadder olan أَعْنِي fiiline müteallık olup fiil cümlesi ara cümle konumunda olduğundan írâbta mahalli yoktur.¹⁸

İbn Hişâm, câr-mecrûrun haber konumunda olan البَيَانُ kelimesine müteallık olup olamayacağı hususunda ise bunun mana ve nahiv ilmi bakımından probleme yol açacağını zikretmiştir. Mana yönünden írâb, luğattaki beyan anlamına gelir ki luğat dışındaki beyanı kapsamayacağından problemlidir. Nahiv yönünden ise البَيَانُ kelimesi mastar olduğundan mastarın mamulü mastarın önüne geçemeyeceğinden böyle bir írâb problemlidir. İbn Hişâm, câr ve mecrûrun nereye tealluk edeceği hususunda karşılıklı soru sorulara

¹⁸ İbn Hişâm, *el-Mesâilü's-seferiyye*, 21.

cevap vermiştir.¹⁹ Dolayısıyla cümledeki câr-mecrûrun mukadder olan *أَعْنِي* kelimesine tealluk etmesi doğru görüş olarak görünmektedir.

Cümledeki *لَعْنَةً* kelimesinin *i'râbı* hususundaki ikinci vecih ise bu kelimenin *temyîz* olmasıdır. Fakat *temyiz*in ya müfred bir kelimeye ya da cümlenin nisbetinde bir kapalılığı ortadan kaldırması bakımından bu cümlede *temyiz*den önce kelime veya cümlede bir kapalılık olmadığından *لَعْنَةً* kelimesinin *temyîz* olmasının problemliliği görülmektedir. Bu problemi, *temyiz*den önce bir kapalılığı takdir ederek bertaraf etmek mümkündür. Şöyle ki: *i'râb* kelimesinin luğatta mı yoksa terminolojide mi beyan/açıklama anlamına geldiği hususunda bir kapalılık söz konusudur. *لَعْنَةً* kelimesi de bu mananın luğatte olduğunu ifade ederek kapalılığı kaldırmıştır. İbn Hişâm bu konuda da farklı görüşleri öne sürmüştür ve cevap vermiştir. Ona göre *temyiz*in bir kapalılığı kaldırması durumu bu cümlede sıkıntıya yol açmaktadır. Zira cümlede *لَعْنَةً* kelimesinden önce bir kapalılığın olduğu söylenemez.²⁰

İbn Hişâm'ın *لَعْنَةً* kelimesi için zikrettiği üçüncü *i'râb* vechi ise İbn Hâcib'e dayandırdığı görüş olup²¹ bu kelimenin *mef'ûlü* mutlak olmasıdır. Fakat bu *i'râb*ın yanlış olduğunu zikrederek karşı çıkmıştır. Zira *لَعْنَةً* kelimesi, bir eylemin ismi olmadığı için *mastar* olmadığından *mef'ûlü* mutlak olduğu söylenemez.²² *لَعْنَةً* kelimesi için muhtemel dördüncü *i'râb* ise bu kelimenin *mef'ûlün* li eclih olmasıdır. Cümlenin takdiri *تفسيرُ الإعرابِ لأجل اللغَةِ البَيَانِ* şeklinde olur. Fakat bu *i'râb*ın da doğru olduğu söylenemez. Zira *mef'ûlün* li eclih olan öğenin *لَعْنَةً* "ona saygıdan ötürü ayağa kalktım." örneğindeki gibi *mastar* olması gerekir ki *لَعْنَةً* kelimesi *mastar* olmadığı için *mef'ûlün* li eclih olamaz.²³

لَعْنَةً kelimesi için ortaya konulan beşinci *i'râb* şekli ise bu kelimenin *muzâfın* takdiriyle hâl konumunda olmasıdır. Cümlenin takdiri *أهل اللغَةِ البَيَانِ مَوْضُوعُ الإعرابِ مَوْضُوعُ* şeklinde olup cümlede *muzâf* konumundaki iki kelime olan *أهل* *مَوْضُوعُ* ifadeleri hezfedilmiş, *muzâf* ileyih olan

¹⁹ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 22-24.

²⁰ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 24-25.

²¹ Osmân b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *el-Emâli'n-naḥviyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1975), 4/61.

²² İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 25-26.

²³ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 26; İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-'acibe*, 35-37.

اللُّغَةِ kelimesi muzâfın yerine geçerek hâl konumunda mansûb olmuştur.²⁴ Sonuç itibariyle İbn Hişâm, لُغَةً kelimesinin i'râbı hususunda beş farklı vecih ortaya koymuştur. Bu vecihleri teker teker ele almış, zayıf taraflarını delilleriyle açıklamıştır. Dolayısıyla الإِعْرَابُ لُغَةَ الْبَيَانُ cümlesinin i'râbı şu şekilde yapılabilir: الإِعْرَابُ: Mübteda, لُغَةً: ya “mansûbun bi nez'î'l-hâfid”; ya temyîz; ya da hâl, الْبَيَانُ: haber.

2.2.3. هِلَافَةً (خِلَافَةً) Kelimesi

İbn Hişâm, bu kelimeyi şu cümlelerin içinde kullanarak örnek vermiştir: يَجُوزُ كَذَا خِلَافاً لِفُلَانٍ “Falan kişiye aykırı olarak bu şekil câiz olmaktadır.” Bu cümledeki هِلَافَةً (خِلَافَةً) kelimesi için iki i'râb söz konusudur. Birincisi, bu kelimenin mastar olması yani mef'ûlü mutlak olmasıdır. Bu durumda mastarın fiilinin اِخْتَلَفُوا kelimesi mi خَالَفُوا kelimesi mi olduğu hususunda sorun ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: fiil اِخْتَلَفُوا kelimesi olsa bu fiilin mastarı خِلَافاً değil de اِخْتِلَافاً olmalıdır. Eğer خَالَفُوا fiili takdir edilirse bu fiil harf-i cersiz muteaddî olduğundan cümledeki لِفُلَانٍ ifadesi uygun düşmemektedir. Fakat câr-mecrûr لِفُلَانٍ ifadesini lâm harfiyle muteaddî olan mukadder bir âmîle tealluk ederek bu itiraz ber taraf edilebilir.²⁵

خِلَافاً kelimesi için ortaya konulan ikinci i'râb vechi ise bu kelimenin hâl konumunda olmasıdır. Hâl konumunda olan kelimenin müştak olması gerektiğinden خِلَافاً kelimesini مُخَالَفَةً şeklinde te'vil etmek ve hâl olan kelimedede amel eden bir âmîli takdir etmek gerekmektedir. Dolayısıyla cümlelerin takdiri أَقُولُ مُخَالَفَةً لِفُلَانٍ “Falan kişiye aykırı olarak söylüyorum.” şeklinde olur.²⁶ Dolayısıyla كَذَا خِلَافاً لِفُلَانٍ cümlesini şu şekilde i'râb etmemiz mümkündür: يَجُوزُ: fiil, كَذَا: Mahallen merfû fail, خِلَافاً: mef'ûlü mutlak veya hâl, لِفُلَانٍ: câr-mecrûr خِلَافاً kelimesine müteallık.

²⁴ İbn Hişâm, *el-Mesâilü's-seferiyye*, 27.

²⁵ İbn Hişâm, *el-Mesâilü's-seferiyye*, 28.

²⁶ İbn Hişâm, *el-Mesâilü's-seferiyye*, 28; İbn Âbidîn, *el-Fevâidü'l-'acibe*, 66.

2.2.4. Eydan (أَيْضاً) Kelimesi

Eydan (أَيْضاً) kelimesi أَضَ fiilinin mastarı olup bu fiilin etimolojisine bakıldığında ya أَضَ إلى أهله “ailesine geri döndü” örneğinde görüldüğü gibi “dönmek” anlamında tam fiillerden olduğu²⁷ ya da nakıs fiillerden olup صَارَ “dönüştü” anlamına geldiği görülmektedir.²⁸

“O da söyledi.” cümlesindeki أَيْضاً kelimesinin i'râbına bakıldığında İbn Hişâm'a göre bu kelimeyi رَاجِعاً إِلَى الْقَوْلِ anlamında قَالَ fiilinin faili olan هو zamirine hâl yapmak doğru değildir. Zira bu kelimeyi hâl konumunda i'râb yapmak ancak bu sözden önce başka bir söz olduğunda mümkün olur. Çünkü أَيْضاً kelimesi dönmek anlamına geldiği için döndüğü bir yer olmalıdır. İbn Hişâm'a göre أَيْضاً kelimesi ya âmili mahzûf olan mef'ûlü mutlak ya da âmili ve sâhibu'l-hâl mahzûf olan hâl konumundadır. Hâl olduğunda kelâmın takdiri / قَالَ فُلَانٌ أُخْبِرُ / “falân kişi dedi, ben de aynı şekilde haber veriyorum/anlatıyorum” şeklinde olup sâhibu'l-hâl أُخْبِرُ veya أُخْبِي fiilinin faili olan müstetir mütekellim zamiridir.²⁹

Ayrıca أَيْضاً kelimesi ancak birbiriyle arasında uyumlu ve birbirinden bağımsız iki şey zikredilirken kullanılır. Bundan dolayı أَيْضاً عمرو ومضى جاء زيد “Zeyd geldi, Amr da aynı şekilde gitti” denilmez. Çünkü جاء ve مضى kelimeleri karşıt anlamlı iki fiildir.³⁰

2.2.5. Helumme Cerran (هَلُمَّ جَرًّا) İfadesi

İbn Hişâm, bu ifade hususunda kendi görüşünü dile getirirken önce İbnu'l-Enbârî, Ebû Hayyân gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu ifade Arapça'da çokça görülen kullanımlardandır. هَلُمَّ kelimesi تعال “gel” veya “devam et” anlamına gelmektedir. Tenbih hâ'sı ve 'kendini bize kat' anlamına gelen هَلُمَّ kelimesinden oluşmaktadır. Bu kelimenin هَلُمَّ، هَلُمَّ، هَلُمَّوا

²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs / ez-Zâhir fi'l-luğa*, thk. Hâtem Sâlih Dâmin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1992), 1/168.

²⁸ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 29; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998), 1/352.

²⁹ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 30.

³⁰ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 31; İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-acibe*, 27.

... şeklinde yani isnâd edildiği faile göre muttasıl zamir aldığı ve her durumda هَلَمْ şeklinde aynı kaldığı yani değişmediği cihetiyle iki farklı kullanımı söz konusudur.³¹ İbnu'l-Enbârî, هَلَمْ جَرَّ cümlesinin "yerinizde kalın, kendinizi yormayın" gibi anlamlara geldiğini zikrederken; İbn Hişâm onun bu sözüne kimsenin bu ifade için böyle bir anlam ortaya koymaması ve böyle bir mananın murad edilen manaya uygun olmaması bakımından iki yönden itirazda bulunmuştur. Zira ona göre bu ifade, kendisinden önce zikredilen şeyin devamlılığına delalet etmektedir.³² İbnu'l-Enbârî, جَرَّ kelimesinin aslında "koyun ve develerin yolda otlanmalarına izin verilerek rahat bir şekilde sürülmeleri" anlamına gelen الجَرَّ فِي السَّوْقِ ifadesinden alındığını zikretmiştir.³³ Dolayısıyla هَلَمْ جَرَّ ifadesinde olağan bir şekilde yola devam etmek anlamı olduğu anlaşılır. هَلَمْ جَرَّ ifadesini ilk kullanan kişinin 'Âiz b. Yezîd el-Yeşkurî olduğu söylenir. Zira o, bu ifadeyi şu beytinde kullanmıştır:³⁴

وإن جاوزتُ مُقْفِرَةً رَمَتْ بي / إلى أخرى كَتَيْلِكَ هَلَمْ جَرَّ

Her ne kadar bu şekilde beni bir çölden diğerine atan bir çölü aşsam da.

İbn Hişâm, yukarıda da zikredildiği gibi جَرَّ kelimesinin i'râbı hususunda ilk önce İbnu'l-Enbârî ve Ebû Hayyân'dan nakilde bulunmuştur. Bu iki dil bilgini bu kelimenin mansûb olmasını üç farklı yönden değerlendirmişlerdir. Birincisi, master olan bu kelimenin hâl konumunda olmasıdır. Cümlenin takdiri هَلَمْ جَارَيْنِ "yerinizde olduğunuz halde devam edin" şeklinde olur. Bu şekildeki i'râb, Basralı dil bilginlerinin görüşüdür. جَرَّ kelimesinin ikinci i'râb vechi, bu kelimenin mef'ûlü mutlak olmasıdır. Zira هَلَمْ kelimesinde جَرَّ anlamı olduğundan cümlenin takdiri جَرُّوا جَرَّ şeklinde olur. Bu da Kûfeli dil bilginlerinin görüşüdür. Üçüncü i'râb vechi ise جَرَّ kelimesinin هَلَمْ kelimesinin açıklayıcısı olarak temyîz konumunda

³¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr 'Atâr (Beyrut: Dâru'l-'Ulûm li'l-Melâyîn, 1990), 2/611; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/371, 2/253-254; Ebu'l-Fadl el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâil*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Dâru'l-Fikir, 1393), 2/402-403.

³² İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/371; İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 36.

³³ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/371.

³⁴ el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâil*, 2/403.

olmasıdır.³⁵ İbn Hişâm, *جَرَّ هَلُمَّ* ifadesinin Arapça olup olmaması hususunda şüpheli davranmış ve kendisini bu şüpheye düşüren sebepleri açıklamıştır.³⁶ Bu konu hakkında görüşleri açıkladıktan sonra *هَلُمَّ* kelimesinin Arapça varsayılması durumunda bu kelimenin *تَعَال* “gel” anlamına geldiğini fakat bu durumda iki tane mecâzî kullanımın olduğunu söylemiştir. Birincisi, buradaki “gelme” ifadesi hissi gelmek değil de bir şeye devam etmek anlamındadır. Aynı şekilde *جَرَّ* kelimesi “bir şeyi hissi olarak çekmek” değil “genellemek” anlamına gelmektedir. İkinci mecâzî kullanım ise “gel” ifadesindeki emir siğası talep anlamında değil, gelme eylemini haber vermek anlamındadır. Zira *كَانَ ذَلِكَ عَامَ كَذَا وَهَلُمَّ جَرَّ* “falan yılda bu oldu ve devam etti.” cümlesinde matûf ve matûf aleyh olan cümleler arasında ihbârî ve inşâî bakımından aykırılık olacağından *هَلُمَّ* kelimesini “devam etti/geldi” anlamında kullanmak gerekir. İbn Hişâm, sonuç olarak *جَرَّ* kelimesinin ya mef’ûlü mutlak ya da hâl konumunda olduğunu zikretmiştir. Şöyle ki: *كَانَ ذَلِكَ عَامَ كَذَا وَهَلُمَّ جَرَّ* “bu, falan tarihte oldu ve günümüze kadar devam etti” cümlesi ya *اسْتَمَرَ ذَلِكَ فِي بَقِيَّةِ الْأَعْوَامِ اسْتِمْرَارًا* “ bu iş, diğer yıllar da devam etti” anlamında olup *جَرَّ* kelimesi mef’ûlü mutlak konumundadır. Ya da *اسْتَمَرَ مُسْتَمِرًّا* “devam ederek bu iş devam etti” anlamında hâl-i müekkide olur.³⁷

İbn Hişâm, risâlesinin sonunda karşılıklı soru-cevap şeklinde konuların derinlemesine ve dallı budaklı bir şekilde ele aldığını şu sözleriyle ortaya koymuştur:

فَإِنْ قُلْتُ: قَدْ اشْتَمَلَتْ هَذِهِ التَّوْجِيهَاتُ الَّتِي وَجَّهْتُ بِهَا هَذِهِ الْمَسَائِلَ عَلَى تَقْدِيرَاتٍ كَثِيرَةٍ وَتَأْوِيلَاتٍ مُتَعَقِدَةٍ، وَلَمْ يُعْهَدْ فِي كَلَامِ النَّحْوِيِّينَ مِثْلَ ذَلِكَ. قُلْتُ: ذَلِكَ لِأَنَّكَ لَمْ تَقِفْ هَلُمَّ عَلَى كَلَامٍ عَلَى مَسَائِلٍ مُتَعَقِدَةٍ مُشْكَلَةٍ اجْتَمَعَتْ فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ، وَلَوْ وَقَفْتَ هَلُمَّ عَلَى ذَلِكَ لَوَجَدْتَ فِي كَلَامِهِمْ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَمثاله كَثِيرَةٌ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ.

Eğer desen ki: bu meseleleri yönlendirmiş olduğun yönler birçok karışık takdiri ve te’vilatı kapsamaktadır. Nahivcilerin sözlerinde böyle bir şey duyulmamıştır. Ben de derim ki: bunun sebebi, problemlili ve karışık meseleler hususunda nahivcilerin sözlerine senin aynı yerde vakıf olmamandır. Şayet onların bu konudaki sözlerine vakıf olsaydın bunun gibi şeyler bulurdun, bunun örnekleri çoktur.³⁸

³⁵ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/371; İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 33-34.

³⁶ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 34-36.

³⁷ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 39-40; İbn Âbidîn, *el-Fevâidu'l-'acibe*, 24-25.

³⁸ İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-seferiyye*, 40.

İbn Hişâm, diğer eserlerinde olduğu gibi bu risâlesinde de nahiv ilmindeki derinliğini gözler önüne sermiştir.

Sonuç

İbn Hişâm el-Ensârî, içinde bulunduğu ilmî ortamdan hakkıyla istifade ettiğinden ötürü nahiv ilminde derin bir kavrayış ve ilme ulaşmıştır. İlim yolundaki sabır, azim ve keskin zekâsıyla bu ilimde ismini altın harflerle yazmıştır.

İbn Hişâm, tefsîr, hadîs ve fıkıh gibi birçok ilimde söz sahibi olmakla birlikte özellikle nahiv ve dil alanında önemli bir şöhrete sahiptir. Birçok âlim kendisinin, sonraki âlimlerin ulaşmak için çabalayıp da ulaşamadığı, Arapçada ders arkadaşlarını ve hatta hocalarını bile geride bırakan bir âlim olduğunu rivayet etmiştir.

İbn Hişâm'ın basılmış, mahtût ve miktarı tam olarak bilinmeyen birçok eseri bulunmaktadır. Bu çalışmada İbn Hişâm, *el-Mesâilu's-Seferiyye fi'n-naḥv* isimli risâlesinde insanların çokça kullandığı fakat i'râbı hususunda birçok ihtilafın bulunduğu bazı ifadeleri incelemeye çalışmıştır.

Bu eserde Fadlen (فَضْلًا), Luğaten (لُغَةً), Hılâfen (حِلَافًا), Eydan (أَيْضًا) ve Helumme cerran (هَلُمَّ جَرًّا) şeklindeki kelime veya ibârelerdeki nasb durumu açıklanmaya çalışarak eleştirel bir bakış açısıyla i'râblarını yapmıştır.

İbn Hişâm, bu ifadelerin i'râbını yaparken Basralıların ve Kûfelilerin bu konudaki görüşlerine değinmiş, birçok dil bilgininden nakilde bulunmuş, katılmadığı görüşlere delilleriyle itirazda bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve şiiirlerden kendisine delil getirmiştir.

İbn Hişâm bu eserinde yorumlarıyla, açıklamalarıyla, seçim ve tercihleriyle kabul edildiği gibi kendisinin Arap dili ve gramerinin önderleri arasında bulunduğunu ispat etmiştir. Ayrıca nahiv ilmindeki derinliğini, kabul etmediği görüşlere yaptığı eleştirilerle, yapmış olduğu tercihlerle ve ortaya koymuş olduğu özgün fikirleriyle kuvvetlendirmiştir.

Kaynakça

- Arici, Ferhat. "İbn Hişâm el-Ensârî'nin el-İ'râb 'An Kavvâ'idî'l-İ'râb Adlı Eserindeki Metodu". *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 32-48.
- Askalânî, İbn Hacer. *ed-Duraru'l-kâmine fi 'ayâni'l-mieti's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr 'Atâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *el-Fevâidu'l-'acibe fi i'râbi'l-kelimâti'l-ğaribe*. thk. Hâtem Sâlih Dâmin. Beyrut: Dâru'r-Ra'idi'l-'Arabi, 1990.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-naħv*. thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1983.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arib*. thk. Mâzin el-Mubârek vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 5. Basım, 1979.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsim. *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs / ez-Zâhir fi'l-luğa*. thk. Hâtem Sâlih Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1992.
- İbnu'l-Hâcib, Osmân b. Ömer. *el-Emâli'n-naħviyye*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1975.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fi aħbâri men zeheb*. thk. Abdulkâdir Arnâûd Mahmûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- Meydânî, Ebu'l-Fadl. *Mecme'u'l-emşâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn. Dâru'l-Fikir, 3. Basım, 1393.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "İbn Hişâm en-Nahvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Sancak, Yusuf. "İbn Hişâm El Ensârî: Hayatı, şahsiyeti, eserleri ve gramerle ilgili bazı görüş ve tercihleri üzerine bir deneme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 1999), 201-218.
- Seller, Yusuf. "Önde Gelen Bir Nahiv Âlimi Olarak İbn Hişâm ve el-Câmi'u's-Sağîr Adlı Eseri". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 5 (Haziran 2018), 97-117.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-nuhât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsuddin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-Bedru't-tâli' bi meħâsini men ba'de'l-ğarni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1998.
- Ülker, Şehmus. "İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Haziran 2021), 364-380. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.878254>
- Ziriklî, Ebû Ğays Muhammed Hayruddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.